



טו. ההדרכה למי שעבר עבירות, אם יתייאש ולא ישמור עוד

וצריך מי שעבר עליו זה השמד, להתנהג כאלה העניינים שאני מציע: שישים בין עיניו לעשות ולקיים מן המצוות מה שהוא יכול, ואם אירע לו שעבר הרבה או שחילל שבת לא יטלטל מה שאינו מותר לטלטלו, ולא יאמר: מה שעברתי עליו יותר גדול מזה שאני נזהר ממנו! אלא יזהר מכל מה שהוא יכול.

ותדע שצריך האדם לידע עיקר מעיקרי הדת, והוא שירבעם בן נבט והדומים לו נפרעים ממנו על עשיית העגלים (=החמורים) ועל ביטול עירובי תבשילין (=הקלים) והדומה לו. שלא יאמר אדם: "קיים ליה בדרכה מיניה"²⁴! לא יאמר זה אלא בדיני אדם בעולם הזה²⁵, אבל ה' יתברך נפרע מבני אדם על החמורות ועל הקלות²⁶ ונותן שכר על כל דבר שעושים. על כן צריך האדם לידע, שכל עבירה שיעשה - נפרעים ממנה עליה, וכל מצווה שיעשה - מקבל עליה שכר. ואין הדבר כמו שחשב (אותו החכם).

הערות - ילמד ענוים דרכו

- 24 כלל בעונשי בית דין שאדם שעשה מעשה שחייב עליו גם מיתה וגם תשלומים - נענש רק בעונש מיתה, "העמידהו על הגדול בהם".
- 25 חילוק הפוך בין בית דין של מעלה לבית דין של מטה: בית דין של מעלה מקבל תשובה, ולכן אפילו חילל שבת או עבד עבודה זרה - יש לו תשובה, אבל בית דין של מטה מענישים אפילו עשה תשובה גמורה ולא ימלט מהעונש. חילוקים אלו מלמדים שאין הלימה מוחלטת בין המשפט למעלה למשפט למטה, על אף שאמרו (ברכות נח,א ועיין דרך השם לרמח"ל ב,ו,א): "מלכותא דארעא כעין מלכותא דרקיעא".
- 26 עיין ברמח"ל במסילת ישירים פרק ד שהאריך בעניין זה וסיכם: "כי לא ישכיחו החמורות את הקלות ולא יעלים הדיין עינו מהם כלל, כאשר לא יעלים מהחמורות, אלא על כולם ישיגח ויפקח בהשוואה אחת, לדון כל אחד מהם ולהעניש אחר כך על כל אחד כפי מה שהוא. והוא מה ששלמה המלך עליו השלום אומר: 'כי את כל מעשה, האלוהים יביא במשפט וגו'', כי כאשר אין הקדוש ברוך הוא מניח מלשכוח כל מעשה טוב קטן כמות שהוא, כן לא יניח מלשפוט ולהוכיח כל מעשה רע קטן כמות שהוא, ולהוציא מלב הרוצים להתפתות ולחשוב שלא יעלה האדון ברוך הוא בדיניו הדברים הקלים ולא יקח חשבון עליהם. אלא כללא הוא: 'כל האומר הקדוש ברוך הוא ותן הוא, יתוותרו מעוהי'. וכן אמרו: אם אומר לך יצר הרע, חטא, והקדוש ברוך הוא מוחל לך - אל תשמע לו. וזה דבר פשוט ומבורר, כי הנה אל אמת ה'. והוא מה שאמר משה רבנו עליו השלום: 'הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט אל אמונה ואין עוול וגו''. כי כיון שהקדוש ברוך הוא רוצה במשפט, הנה כך הוא עבור על המשפט, העלים את העין מן הזכות כמו מן החובה. על כן אם משפט הוא רוצה, צריך שייתן לכל איש כדרכו וכפרי מעלליו בתכלית הדקדוק, בין לטוב בין למוטב. והיינו: 'אל אמונה ואין עוול צדיק וישר הוא' - שפירשו ז"ל: 'לצדיקים ולרשעים', כי כך היא המידה ועל הכל הוא דן ועל כל חטא הוא מעניש ואין להימלט".

טז. עצת הרמב"ם כיצד לנהוג

והעצה²⁷ שאני יועץ לנפשי, והדעת שאני רוצה בה לי ולאוהבי ולכל מבקש ממני עצה, שיצא מאלה המקומות וילך למקום שהוא יכול להעמיד דתו ולקיים תורתו בלא אונס, ולא יפחד, ויעזוב ביתו ובניו וכל אשר לו, כי דת ה' שהנחיל אותנו גדולה, וחיובה קודם לכל המקרים הבזויים בעיני המשכילים²⁸, שהם (= "המקרים הבזויים", היינו ענייני עוה"ז) אינם עומדים (לנצח) ויראת ה' היא שעומדת.

ולא עוד אלא אפילו היו שתי מדינות מישראל²⁹, אחת מהן יותר טובה במעשיה ובמנהגותיה ויותר מדקדקת ונכנעת למצוות מן האחרת, שחייב ירא ה' לצאת מאותה שמעשיה אינם כל כך נכונים לאותה מדינה טובה. וכבר הזהירונו רבותינו זכרונם לברכה: "אל ידור אדם במדינה שאין בה עשרה חסידים", והביאו ראיה על זה מסודם דכתיב (בראשית יח, לב): "אולי ימצאון שם עשרה? ויאמר: לא אשחית בעבור העשרה". וכל זה כשיהיו שתי מדינות ישראל, אבל אם היה המקום מן הגויים - ישראל העומד שם על אחת כמה וכמה שהוא חייב לצאת מאותו מקום וללכת למקום טוב, וישתדל לעשות ואף על פי שמפיל עצמו בסכנה, עד שינצל מן המקום הרע שאינו יכול להעמיד דתו כראוי, וילך עד שמגיע למקום טוב. וכבר פירש על ידי הנביאים, שכל הדר בין

הערות - ילמד ענוים דרכו

27 שוב רואים כאן את המורכבות שבתפיסת הרמב"ם: אמנם אין איסור לשיטתו לומר בפיו שמאמין בשליחות נביאיהם, אבל הוא אוסר על היהודים שם להישאר במקומם ודורש מהם לברוח.

28 עיין מו"נ ג, כב-כג: "דבר המופלא והתמוה ביותר הוא שלא תיאר את איוב כבעל ידיעה ולא אמר: 'איש חכם' או 'מבין' או 'משכיל', אלא רק תיאר אותו כמעולה במידותיו וישר במעשיו. אילו היה חכם לא היה קשה לו מצבו... אבל הוא אמר מה שאמר כל זמן שלא היתה לו ידיעה ולא ידע את האלוה אלא על פי המסורת, כמו שיודעים אותו המון בני התורה. אבל כאשר ידע את האל בידיעה ודאית, הודה שהאושר האמיתי, שהוא הכרת האלוה, מובטח לכל מי שמכיר אותו, ושום פגע מן הפגעים האלה כולם לא יעכיר לאדם את האושר הזה. רק כל זמן שהוא ידע את האל מתוך מסורות, ולא בדרך העיון, דימה איוב שמיני האושר המדומים האלה, כגון בריאות, עושר וילדים, הם התכלית. לכן נבון מבוכות אלה ואמר דברים אלה..."

29 וכן כתב בהל' דעות ו, א: "דרך ברייתו של אדם להיות נמשך בדעותיו ובמעשיו אחר רעיו וחבריו ונוהג כמנהג אנשי מדינתו. לפיכך צריך אדם להתחבר לצדיקים וליישב אצל החכמים תמיד כדי שילמוד ממעשיהם, ויתרחק מן הרשעים ההולכים בחושך כדי שלא ילמוד ממעשיהם. הוא ששלמה אומר: 'הולך את חכמים - יחכם, ורועה כסילים - ירוע', ואומר: 'אשרי האיש וגו'". וכן אם היה במדינה שמנהגותיה רעים ואין אנשיה הולכים בדרך ישרה - ילך למקום שאנשיה צדיקים ונוהגים בדרך טובים.

ואם היו כל המדינות שהוא יודעם ושומע שמועתן נוהגים בדרך לא טובה, כמו זמננו, או שאינו יכול ללכת למדינה שמנהגותיה טובים מפני הגייסות או מפני החולי - ישב לבדו יחיד, כעניין שנאמר: 'ישב בדר וידום'. ואם היו רעים וחטאים שאין מניחים אותו ליישב במדינה אלא אם כן נתערב עמהן ונוהג במנהגם הרע - יצא למערות ולחוחים ולמדברות ואל ינהיג עצמו בדרך חטאים, כעניין שנאמר: 'מי יתגבר במדבר מלון אורחים'."

מסלול 1: יום ב, כא סיון	מסלול 3: יום ד, כ סיון
מסלול 2: יום ג, כא סיון	מסלול 4: יום ה, יט סיון

הכופרים - שהוא כמותם (ש"א כו, יט): "כִּי גִרְשׁוֹנֵי הַיּוֹם מֵהַסְתַּפַּח בְּנַחֲלַת ה' (לאמר לך עֲבַד אֱלֹהִים אַחֲרַי)", הנה שקולה דירתו בין הגויים כאלו עובד אלוהים אחרים³⁰. וכן חייבו החסידים ויראי ה' שימאסו הרע ועושו. וכן אמר דוד עליו השלום (תהלים קלט, כא): "הֲלוֹא מְשֻׁנְאֵיךָ ה' אֲשָׁנָא וּבִתְקוּמְמִיךָ אֶתְקוּטָט", וגם אמר (שם קיט, סג): "חֲבַר אֲנִי לְכָל אֲשֶׁר יִרְאוּךָ וְלִשְׁמֵרֵי פְקוּדֶיךָ". וכן מצינו באברהם אבינו עליו השלום שמאס משפחתו ומקומו וברח לנפשו להינצל מדעת הכופרים.

וכל זה אם לא יכופו אותו הכופרים לעשות מעשיהם, שצריך האדם לצאת מביניהם, אבל בשכופים אותו לעבור על אחת מן המצוות - אסור לעמוד באותו מקום, אלא יצא ויניח כל אשר לו, וילך ביום ובלילה עד שימצא מקום שיהא יכול להעמיד דתו, והעולם גדול ורחב!³¹

יז. התמודדות עם שתי טענות מדוע להישאר

והתנצלות מי שטוען בעניין ביתו ובניו - אינה טענה לפי האמת, "אֶחָ לֹא פָדָה יַפְדֶּה אִישׁ, לֹא יִתֵּן לְאֱלֹהִים כְּפָרוֹ (תהלים מט, ח)". ואין ראוי אצלי מי שיטען זאת הטענה כדי לדחות מעל נפשו (את החובה לברוח), אלא יגלה למקום ראוי, ולא יעמוד בשום פנים במקום השמד. וכל העומד שם - הרי הוא עובר ומחלל שם שמים, והוא קרוב למזיד³².

אבל אלה שמפתים עצמם ואומרים שיעמדו במקומם עד שיבא המלך המשיח לארץ המערב, ואז יהיו יוצאים והולכים לירושלים, איני יודע איך יבטל מהם זה השמד,

הערות - ילמד ענוים דרכו

30 הרמב"ם כאן פירש ש"נחלת ה'" היא החברה שסביב האדם - שהוא נמצא בעיר של יהודים. אולם הגמרא בכתובות ק"ב, דורשת זאת על ארץ ישראל שהיא נחלת ה' אפילו כשסביבו גויים, ומקום של אלוהים אחרים זה חו"ל ואפילו עיר של ישראל. ואף הלכה פסוקה ברמב"ם כך - ה' מלכים ה'יב: "לעולם ידור אדם בארץ ישראל אפילו בעיר שרובה גויים ואל ידור בחוצה לארץ ואפילו בעיר שרובה ישראל, שכל היוצא לחוצה לארץ כאילו עובד עבודה זרה, שנאמר: 'כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלוהים אחרים', ובפורעניות הוא אומר: 'ואל אדמת ישראל לא יבאו'".

31 רמב"ן לבראשית לט, ב: "והכוונה בזה, כי יעקב יודע שאין זרעו כולו נופל ביד עשו, אם כן ינצל המחנה האחד על כל פנים. וגם זה ירמוז, שלא יגזרו עלינו בני עשו למחות את שמנו, אבל יעשו רעות עם קצנתו בקצת הארצות שלהם, מלך אחד מהם גוזר בארצו על ממוננו או על גופנו, ומלך אחר מרחם במקומו ומציל הפלטים. וכך אמרו בבראשית רבה (עו, ג): 'אם יבא עשו אל המחנה האחת והכהו - אלו אחינו שבדרום, והיה המחנה הנשאר לפלטה - אלו אחינו שבגולה'".

32 מדוע נחשב לעובר ולמחלל שם ה', הרי הרמב"ם אמר שאמירה בפיו שמאמין בשליחות נביאיהם אינה אסורה? אלא שכיוון שאמר כן, מבחינתם התאסלם ולכן יוכל לשמור על המצוות רק בסתר, ובמהלך הזמן יצטרך בהכרח לעבור על מצוות עשה או לאוים ויתקשה למסור עצמו להיהרג ולא לעבור. על כן אין הוא אנוס שפטור מעונש, אלא קרוב למזיד כי הכניס עצמו לכך בכך שנשאר במקום זה.

מסלול 1: יום ב, בא סיון
מסלול 2: יום ג, בא סיון
מסלול 3: יום ד, כ סיון
מסלול 4: יום ה, יט סיון

אלא עוברים הם ומחטיאים זולתם, ובכמותם אמר הנביא עליו השלום (ירמיהו ו,יד):
 "וַיִּרְפְּאוּ אֶת שִׁבְרֵי עַמִּי עַל נִקְלָה לְאֹמֶר שְׁלוֹם שְׁלוֹם וְאֵין שְׁלוֹם". כי אין זמן (=קץ ידוע)
 לביאת המשיח, עד שתולים בו ואומרים עליו: הוא קרוב או רחוק! וחיוב המצוות
 אינו תלוי בביאת המשיח, אלא אנחנו מחויבים להתעסק בתורה ובמצוות, ונשתדל
 להשלים עשייתן, ואחר שנעשה מה שאנחנו מחויבים, אם יזכה ה' לנו או לבני בנינו
 לראות המשיח - הרי זה טוב יותר, ואם לא - לא הפסדנו כלום, אלא הרווחנו בעשייתנו
 מה שאנחנו מחויבים. אבל אם יעמוד אדם במקומות שיראה כי התורה תפסוק והמין
 יאבד בעבור השנים, והוא אינו יכול להעמיד דתו ויאמר: אשאר אני עד שיבוא משיח
 ואז אצא מזה שאני בו! אין זה כי אם רוע לב, ואיבוד גדול, וביטול הדת והדעת.
 זו היא דעתי, וה' יודע האמת!

יח. העניין החמישי - ההדרכה למי שהחליט להישאר והיחס אליו

העניין החמישי - אפרש בו, איך ראוי לאדם לראות את עצמו באלה ימי השמד
 (=ההדרכה לאדם להתייחס לעצמו כשהחליט שלא לפעול על פי עצתו של הרמב"ם ונשאר).
 חייב הוא כל מי שאינו יכול לצאת מפני משאלות לבו וסיבות סכנת הימים, ועמד
 באותם המקומות, שיראה נפשו מחלל שם שמים לא ברצון ממש, אבל קרוב הוא
 להיות ברצון³³, ושהוא נזוף מלפני המקום נענש על רוע מעשיו. ועם זה - יהיה בדעתו
 אם עשה מצווה מן המצוות - שהקדוש ברוך הוא מכפיל שכרו עליהן, שהוא לא עשה
 אלא לשמים בלבד (=לשם שמים), ואינו מבקשו כדי להתגדל ושיראה שהוא עושה
 מצווה. ואינו דומה שכר מי שעושה מצווה בלא פחד לשכר מי שעושה אותה והוא
 יודע שאם יודע בו יאבד נפשו וכל אשר לו³⁴. ועל דמיון זה הזמן אמר ה' (דברים
 ד,כט): "כִּי תִדְרָשׁוּנוּ בְּכָל לְבָבְךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ"³⁵.

ואף על פי כן לא יפנה אדם ממחשבתו עד שהוא יוצא מאותם הגלילות שקצף עליהם

הערות - ילמד ענוים דרכו

- 33 שוב תפיסה מורכבת: אם יחטא - הוא קרוב למזיד, כי לא ברח, ואם ישמור - שכרו גדול בגלל הסיכון ומפני שעושה לשמה!
 34 ז"ל הרמב"ם בספר הוויכוח, בדבריו אל המלך הנוצרי: "אין הדין והאמת והמשפט שלנו עיקרו במשיח... וכשאני עובד את בוראי ברשותך בגלות ובעיניו ושעבוד, וחרפת העמים, אשר יחרפנו תמיד - שכרי מרובה, כי אני עושה עולה לאלוהים מגופי, ובוה אזכה לחיי העולם הבא יותר ויותר. אבל כשהיה מלך ישראל מתורתי מושל בכל העמים, ועל כרחי יש לי לעמוד בתורת היהודים - אין שכרי מרובה כל כך".
 35 הפסוק במלואו: "וְעַבַדְתֶּם שָׁם אֱלֹהִים מַעֲשֵׂה יְדֵי אָדָם עֵץ וָאֶבֶן אֲשֶׁר לֹא יִרְאוּן וְלֹא יִשְׁמְעוּן וְלֹא יֵאָכְלוּן וְלֹא יִרְחָן. וּבִקְשַׁתְּם מִשָּׁם אֶת ה' אֱלֹהֵיךָ וּמִצֵּאתָ כִּי תִדְרָשׁוּנוּ בְּכָל לְבָבְךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ".

מסלול 1: יום ב, כא סיון	מסלול 3: יום ד, כ סיון
מסלול 2: יום ג, כא סיון	מסלול 4: יום ה, יט סיון

ה' וישתדל בכל יכולתו.

וגם כן אינו ראוי להרחיק מחללי שבתות ולמאוס אותם, אלא מקרבם ומזרזם לעשיית המצוות. וכבר פירשו רבותינו זכרונם לברכה, שהפושע - אם פשע ברצונו כשיבוא לבית הכנסת להתפלל - מקבלים אותו ואין נוהגים בו מנהג בזיון. וסמכו על זה מדברי שלמה עליו השלום (משלי ו, ל): "לֹא יְבוֹזוּ לַגִּבּוֹר כִּי יִגְנוֹב לְמַלְאֵא נַפְשׁוֹ, כִּי יִרְעֵב" - אל יבוזו לפושי ישראל שהם באים בסתר לגנוב מצוות!³⁶

ומיום שגלינו מארצנו לא פסק ממנו שמד. כי מנעורינו גדלנו כאב ומבטן אמנו הנחנו. ובכל התלמוד אומר: "שמדא דעביד ובטיל!" ה' יבטלהו מעלינו ויקיים בימינו מה שנאמר (ירמיהו ג, כ): "בַּיָּמִים הֵהֵם וּבָעֵת הַהִיא נָאֵם ה' יִבְקֹשׁ אֶת עַוְוֹן יִשְׂרָאֵל וְאֵינָנוּ וְאֵת חַטָּאת יִהְיֶה וְלֹא תִמְצָאֵנָה כִּי אֶסְלַח לְאִשֶּׁר אֲשָׂאִיר". וכן יהי רצון! אמן!³⁷

הערות - ילמד ענוים דרכו

36 מדרש משלי: "לא יבוזו לגנוב כי יגנובו" - אם ראית עם הארץ שהשחית עצמו בדברי תורה אל תבוהו, ואל תאמר לו אתמול עם הארץ והיום חבר, למה? 'למלא נפשו כי ירעב' - אין רעב אלא תורה, שנאמר: 'לא רעב ללחם ולא צמא למים כי אם לשמוע את דברי ה'". ד"א: 'לא יבוזו לגנוב וגו' - אם ראית גנב רשע שחזר מרשעו ועשה תשובה אל תבוזו לו, למה? 'למלא נפשו כי ירעב'. מה כתיב אחריו: 'ונמצא ישלם שבעתים את כל הון ביתו יתן'".

37 סיכום האיגרת:

חכם שבא לכתוב פסק הלכה לרבים, צריך לבדוק את דבריו כמה פעמים ולא לכתוב כלאחר יד. עליו לדעת שהוא כמוציא דבר לפני האלוהים.

יש לדון את ישראל לכף זכות. אפילו הם חוטאים אין לדבר עליהם לשון הרע או קטגוריה. כל אדם - אפילו פושע או עובד עבודה זרה - שקיים מצווה, מקבל עליה שכר. וכן אפילו צדיק גדול נענש משמים על מיעוט זכויותיו. וזה מעיקרי הדת.

עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים - לעולם יהרג ואל יעבור.

שאר מצוות - רק אם הגוי התכוון להעבירו על הדת וזה בשעת שמד או בפרהסיה - יהרג ואל יעבור. שאר מצוות כשהתכוון הגוי להנאת עצמו או כשהתכוון להעבירו על הדת אך לא בשעת שמד ולא בפרהסיה - יעבור ולא יהרג, ואם החמיר ונהרג - מתחייב בנפשו.

קידוש השם וחילול השם הם מהמצוות הגדולות ביותר בתורה ושכרם גדול מאוד לעולם הבא, ואפילו עונותיו כירבעם וקידש את השם - יהיה לו חלק בעולם הבא. וכן עונשם חמור ביותר, אם עשה ברצון.

גאונם ולא קידש את השם - חטא ולא עשה כדין וחילל את השם, אך למרות החומרה אין בזה עונש כיוון שהיה אנוס. אמנם אם יכול היה לשמט עצמו ולא עשה כן - הוא קרוב למזיד.

מותר בעת שמד להטעות את הגויים על מנת להינצל. מותר לומר שהוא מאמין בשליחותו של הנביא של המוסלמים כשבלב כופר בכך. אך אם לא אמר ומסר עצמו ונהרג - יש לו מצווה גדולה.

חייב אדם לברוח ממקום של שמד ולעזוב אפילו את אשתו ובניו, כי אין דבר הגובר על קיום הדת. אם נשאר והגיע למצב שנאנס לעבור עבירה ועבר - אינו נחשב אנוס שפטור מעונש אלא קרוב למזיד. אף על פי כן אם עשה במצב שהוא מצווה - הקב"ה מקפיל שכרו.

מסלול 1: יום ב, בא סיון	מסלול 3: יום ד, כ סיון
מסלול 2: יום ג, בא סיון	מסלול 4: יום ה, יט סיון

שאלות מנחות:

- ✦ האם יש מושג של "הכל או לא כלום" ביהדות? מדוע ההבנה שהמשפט האלוהי אינו כללי אלא על כל מעשה יש גמול - היא "מעיקרי הדת"?
- ✦ מה המשמעות של דברי הגמרא ברה"ש שמי שיש לו רוב זכויות הוא צדיק גמור ומי יש לו רוב עוונות הוא רשע גמור, הרי נשפטים על כל פרט?
- ✦ אדם שהשתמד ברצון, האם גם אז יש ערך למצוות שממשיך לעשות?
- ✦ האם הרמב"ם מצפה מאדם שיש לו הזדמנות לברוח לבדו, שישאיר את בניו ואשתו ויברח? מה הבסיס האמוני לחובה זו?
- ✦ מהן שתי הטענות של אותם שנשארים בארצות השמד?
- ✦ האם לרמב"ם יש ראייה לחובה שמחייב את העומדים במקום השמד לברוח?
- ✦ מה יחסו של הרמב"ם כלפי אנשים שפושעים בתורה, הן בתחילת האיגרת הן בסופה?
- ✦ האם ניתן לומר שאווירה זו בארצות המזרח היא שיצרה את העולם "המסודתי" שגם כשפורק עול אינו מתנתק מהיהדות? מדוע באירופה בחרו בדרך של "מאיסה"? מה המחיר של כל אחת מהדרכים?